

Problem erozija suvremene demokracije u djelima Y. Mounka, T. Pikettyja i W. Streecka

Čižmar, Erika

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:634628>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-01**



Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)



Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

Erika Čižmar

PROBLEM EROZIJE SUVREMENE DEMOKRACIJE U DJELIMA Y. MOUNKA, T.
PIKETTYJA I W. STREECKA

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2024.

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

PROBLEM EROZIJE SUVREMENE DEMOKRACIJE U DJELIMA Y. MOUNKA, T.
PIKETTYJA I W. STREECKA

DIPLOMSKI RAD

Mentor: izv. prof. dr. sc. Tonči Kursar

Studentica: Erika Čižmar

Zagreb

Rujan, 2024

Izjavljujem da sam diplomski rad Problem erozije suvremene demokracije u djelima Y. Mounka, T. Pikettyja i W. Streecka, koji sam predala na ocjenu mentoru izv. prof. dr. sc. Tonči Kursar, napisala samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjena nastavnih obveza na ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekla ECTS- bodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivala etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. Etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Erika Čižmar

Sadržaj

Sadržaj	ii
1. Uvod	1
2. Razumijevanje demokracije.....	3
2.1. Antička demokracija.....	3
2.2. Suvremena demokracija.....	3
2.3. Ideja općeg dobra, pravednosti i jednakosti.....	4
3. Shvaćanje demokracije prema Mounku, Pikettyju i Streecku	5
3.1. Yascha Mounk	5
3.2. Thomas Piketty.....	6
3.3. Wolfgang Streeck.....	7
4. Uzroci erozije demokracije prema Mounku, Pikettyju i Streecku	8
4.1. Yascha Mounk	8
4.2. Thomas Piketty.....	10
4.3. Wolfgang Streeck.....	11
5. Viđenje populizma prema Mounku, Pikettyju i Streecku.....	14
5.1. Yascha Mounk	14
5.2. Thomas Piketty.....	16
5.3. Wolfgang Streeck.....	16
6. Uloge političke participacije prema Mounku, Pikettyju i Streecku	20
6.1. Yascha Mounk	20
6.2. Thomas Piketty.....	21
6.3. Wolfgang Streeck.....	24
7. Zaključak	26
8. Literatura.....	29
9. Sažetak.....	33

Zahvala

Posebno zahvaljujem svojim roditeljima koji su me vodili na putu da ovo poglavlje privedem kraju, bratu Markusu na motivaciji i Filipu na strpljenju i podršci svih ovih godina.

Uz to, i svim prijateljima koji su uvijek bili tu za mene.

Hvala vam!

1. Uvod

Demokracija se danas, kao politički poredak, suočava, s problemima koji proizlaze iz političkih, ekonomskih, socijalnih i tehnoloških faktora što zahtijeva smjele političke odgovore. Na demokraciju se, naime, nadvila sjena krize: „Bez obzira što je demokracija još uvijek percipirana kao ključ legitimacije političkog djelovanja, ona je, barem od posljednjeg desetljeća, usko povezana s pojmovima krize i neumitnog kraja“ (Kursar, Matan, 2021: 1, cit. prema Runciman, 2018; Levitsky, Ziblatt, 2018). Razmjerno nedavno bilo je puno drukčije: „U kasnim 1990-ima, na kraju prvog postkomunističkog desetljeća, srednja i istočna Europa je gotovo smatrana demokratskom uspješnicom“ (Cianetti, Dawson, Hanely, 2018: 244). U pripadajuću literaturu uveden je pojam demokratsko nazadovanje (v. *ibid.* 247). Ono se u početku teško razaznaje i čini nam se da institucije djeluju, pa ga ne težimo prevenirati. Zbog toga se može dogoditi da i u demokratskim zemljama, koje su 'na papiru' upravo takve, u stvarnosti svjedočimo kako se preobražavaju u neke druge, nedemokratske političke oblike: „Demokratsko nazadovanje često je postupno, a njegovi učinci razvijaju se polako tijekom vremena“ (Levitsky, Ziblatt, 2018: 187). Iz tog razloga povezala sam ovaj fenomen s pojmom erozije (v. Williamson, 2023). Erozija, kao proces postupnog nestajanja tj. habanja materijala (npr. površine Zemlje) uslijed djelovanja prirodnih silnica (vode, vjetra, leda ili gravitacije), može se primijeniti na stanje suvremene demokracije.¹

Diplomski rad zasniva se na usporednom istraživanju problema erozije suvremene demokracije u radovima Yashe Mounka, Wolfganga Streecka i Thomasa Pikettyja (iako oni ne rabe taj pojam). Rad će pokazati kako navedeni autori tumače stanje suvremene demokracije koje je, po meni, povezano s njenom erozijom. S tim da će fokus istraživanja biti na pitanju: koji su uzroci i moguća rješenja za eroziju suvremene demokracije? Razumijevanje postupnog opadanja podrške demokraciji iz perspektive ovih autora pruža pogodan okvir za analizu trenutnih problema suvremene demokracije. Yascha Mounk, Wolfgang Streeck i Thomas

¹ Erozija suvremene demokracije (v. Williamson, 2023) opisuje postupno obesmišljavanje društvenih vrijednosti i institucija, slično kao što prirodne silnice, primjerice, polako utječu na obalu. Poput prirodne erozije, ova vrsta erozije postupno izaziva rasap političkog sustava. Ovi procesi mogu biti uzrokovani nizom čimbenika (korupcija, lažne vijesti, politička apatija i delegitimiranje institucije). Kao što erozija može izazvati trošenje tla i obala, erozija suvremene demokracije znači unazađivanje vladavine prava, obesmisлити demokratske institucije i participaciju građana. Na isti način kako trebamo nastojati obnoviti prirodni okoliš, suočavanje s erozijom suvremene demokracije zahtijeva slojevit angažman odgovornih građana i političke reforme kako bi se zaštitile osnove demokratskih političkih zajednica.

Piketty, svaki na svoj način, pružaju uvide u mehanizme i dinamiku demokratskog sustava te identificiraju faktore koji pridonose spomenutoj eroziji. Kroz postavljanje pitanja o uzrocima, ovo istraživanje teži rasvijetliti korijene problema, istražiti zajedničke elemente u radovima autora te sagledati različite perspektive kako bi se oblikovala cjelovita slika. Pritom, istraživanje ne samo da se ne ograničava na dijagnozu problema već se, usmjerava na identifikaciju mogućih rješenja.

Razumijevanje uzroka erozije suvremene demokracije i prijedloga za očuvanje demokratskih vrijednosti otvara mogućnost za suzbijanje negativnih trendova i osnaživanje demokratskih institucija. Yascha Mounk, Wolfgang Streeck i Thomas Piketty istaknuti su akademski djelatnici i intelektualci čije analize imaju priličan utjecaj na političko razumijevanje suvremenosti. Analizom njihovih djela, diplomski rad doprinosi sagledavanju njihovih perspektiva i promicanju prikladnih prijedloga za oporavak demokracije. Analiza navedenih autora omogućuje povezivanje teorijskih okvira s praktičnim primjenama.

U uvodnom dijelu, pružiti ću dublji uvid u gradivne elemente ovog istraživanja, uzimajući u obzir povijest demokracije, od antičke Grčke, i to preko Platona kao ključnog filozofa koji je pridonio razumijevanju političkih sustava. U središnjem dijelu rada, trodioba će razdvojiti analize navedenih autora. Kroz ovu usporedbu, cilj je izvući njihove ključne zaključke o eroziji demokracije, identificirati zajedničke točke, različite pristupe te pridonijeti sveobuhvatnom sagledavanju suvremenih izazova demokracije. U završnom dijelu, zaključit će se rad sažimajući ključne nalaze pružajući sintezu ideja sva tri autora.

2. Razumijevanje demokracije

2.1. Antička demokracija

Demokracija kao "vladavina naroda"² predstavlja ideju po kojoj je sudjelovanje u odlučivanju pravo svih članovima zajednice (izravno ili neizravno). Grčki model demokracije pružio je naznake o tome tko čini demos i što to znači za takvu vladavinu (Skinner, 1973: 298). Tijekom povijesti, pojam demokracije pretrpio je prilične promjene svog smisla. U Ateni u 5. stoljeću pr. Kr. demokracija je označavala izravnu vladavinu naroda, a vladar je, manje-više, odgovorao za svoje postupke (Martin, 2011: 47). No, demokracija je bila izložena kritikama, poput Platonove.³ Grčki je model demokracije poslužio dijelom kao uzor Sjedinjenim Američkim Državama a kasnije i drugim nacijama (Martin, 2011: 46). Doduše u SAD-u i drugdje temelji se na principu većine, ali je istovremeno osiguravao prava manjina i prava svakog pojedinca. Držim kako je privlačnost koju je atenska demokracija stoljećima zadržala posljedica toga što je, čini se, uspjela pomirivati jednakost i elitizam, tj. ideal nadmetanja i načelo dogovora (Barbarić, 2016: 33).

2.2. Moderna demokracija

Demokracija od svojega nastanka u antičkoj Grčkoj, pa do modernog ostvarenja je predmet neprekidne teorijske raščlambe (od Platona i Aristotela, preko Lockeja, Rousseaua, Montesquieua, Tocquevillea, Kanta, Hegela i Milla, do Deweyja i Rawlsa (Kukoč, 2018: 890). Dok je sjećanje na apsolutnu monarhiju bilo razmjerno svježije, liberalne su demokracije mogle isticati da je narod onaj subjekt koji vlada (Mounk, 2018: 54). Sama predstavnička demokracija zapravo objedinjuje liberalne i demokratske principe (slobode, formalnu jednakost, zaštitu manjina, uvjetnu vlast većine, političko predstavništvo ...). Demokracija kao sustav postala je razmjerno raširena krajem 19. stoljeća. Smatra se da je tzv. Velika depresija štetila razvoju

² Demokracija je izvedena iz grčke riječi *δημοκρατία* (*dēmokratía*) koja pak vuče korijen od *δῆμος* (*dēmos*), što znači 'narod', i *-κρατία* (*kratía*), sufiksa koji je stvoren od *κράτος* (*krátos*), 'sila'.

³ Primjerice, Platon i Aristotel nisu oduševljeni demokracijom (Barbarić, 2016: 17). Demokracija je, za Platona, 'poredak' bez neke stege (Kukoč, 2018: 891). Demokracija kao sustav zapravo promiče individualnu slobodu. U "Državi" (8. knjiga) Platon (2002) tvrdi da je privrženost slobodama koju gaji 'demokratski čovjek' posljedica dubokog raskola duše koji je nadošao od težnje nasladama i stjecanju. Za Aristotela demokracija kao vladavina ostaje dvojbena poredak siromašnih građana, ali i ona, s obzirom na okolnosti može biti gotovo najbolji poredak (Kukoč, 2018: 891).

demokracije (Maldini, 2008: 20-22) mada se o tome može raspravljati. Tijekom 70-ih prošlog stoljeća novi je val demokratizacije zahvatio dijelove južne Europe, a isto se nešto kasnije dogodilo s većinom država istočne Europe, Latinske Amerike, istočne i jugoistočne Azije te Afrike (Maldini, 2008: 20-22). Suvremene su demokracije tzv. liberalne demokracije, pri čemu je demokracija povezana sa sudjelovanjem građana, a liberalizam se vezuje za pravnu državu i zaštitu sloboda građana (Šalaj, 2014: 63). Iz toga proizlazi da su liberalne demokracije poređci u kojima se vječno traži ravnoteža između individualizma i demokratskog zajedništva (Šalaj, 2014: 74-75).

2.3. Ideja općeg dobra, pravednosti i jednakosti

U kontekstu liberalne demokracije određene vrijednosti imaju neizostavnu ulogu u tvorbi društva/zajednice. Povezanost ovih ideja s demokracijom ogleda se u tome što demokratski sustavi nisu samo vladavine većine, već promiču prava i slobode svih.⁴ Racionalnim dijalogom, po mogućnosti svih građana, demokracija zadobiva legitimnost čime istovremeno teži općem dobru i jednakosti. Kako bismo bolje razumjeli demokraciju, ključno je razmotriti odnos slobode i jednakosti. Te dvije temeljne vrijednosti toliko su povezane s demokracijom da čine *credo* demokratskih zajednica. Jednakost i sloboda nisu dakle neka provizorna načela demokracije nego je ona bez njih besmislena (Kontošić, 2017: 46, cit. prema Braud, 2004, 89). Sloboda i jednakost su ključne vrijednosti, ali ipak nisu apsolutne. Sloboda se, naime, ostvaruje u okviru zakonskih pravila, dok jednakost ima svoja ograničenja, jer je, uslijed mnogih 'prirodnih' različitosti među ljudima, određeni stupanj socioekonomske nejednakosti vjerojatno neizbježan. Demokracija se još nastoji ostvariti kroz samovladavinu, ostvarivanjem zakona koje građani donose svojim samoodređenjem.⁵ Ovaj ideal čini demokraciju vrlo poželjnim oblikom vladavine jer potiče slobodu, a zakoni dolaze od samovladavine, tj. od onih kojima se vlada. Ipak, problemi nastaju kada većina izrazito nekonsenzusno odlučuje o zakonima, pa manjina biva podvrgnuta zakonima koje ne podupire. Osim toga, teorijski koncepti slobode i jednakosti često nisu previše respektirani u stvarnim političkim sustavima. Budući da su prava poput slobode izražavanja, političkog organiziranja, i poštenih izbora ključna za demokratski proces, ona moraju biti osigurana kako bi demokracija

⁴ To znači da valja djelovati u 'demokratskom duhu' odnosno tako da se čovjek ostvaruje u punini svoje slobode (Bošnjak, 1988: 93).

⁵ Filozofi bi ovdje dodali da, primjerice, 'misлити demokratski' znači omogućiti da se kritička misao toliko prakticira da se time dosegne 'opća prosvjećenost' (Bošnjak, 1988, 93).

ispravno funkcionirala. Nažalost, aktualne demokracije često samo formalno naglašavaju ove standarde, a u praksi manjine, koje nije lako demokratski identificirati, često vladaju većinama u okviru onog što se u politologiji naziva postdemokracija.

U idealnom slučaju, demokracija je sustav koji stalno radi na postizanju općeg dobra, te očuvanja zajedništva.⁶ Kroz demokratske procese kao što su slobodni izbori, sudjelovanje građana i transparentno donošenje odluka, demokracija nastoji stvoriti društvo u kojem se sa svim članovi zajednice jednako postupaju. Međutim, u stvarnosti, demokratska društva se suočavaju s izazovima u ostvarivanju ovih ideala, što onda zahtijeva dodatni angažman građana. Politolozi su dugo pretpostavljali da je "konsolidacija demokracije" proces kojim se demokracija učvršćuje, a njen se politički sustav uravnotežuje odnosno trajno živi bez velikih potresa (Foa, Mounk, 2017: 8). Zapravo se činilo da budućnost neće biti pretjerano drugačija od onog što je nekad bilo (Mounk, 2018: 2). Međutim, danas, u suvremenim okolnostima, pitamo se je li tome tako, odnosno je li na dnevnom redu pitanje opstanka demokracije. Kako za mene pravda, pravednost, jednakost i opće dobro nisu samo apstraktni pojmovi, već su politički ciljevi prema kojima demokratske zajednice teže, trebamo iznova propitati kako živjeti u slobodi, ali da to bude u skladu sa zajedničkim vrijednostima i pravilima. Što sve stoji na putu današnje demokracije propitati ću preko izabраниh autora u nastavku ovog rada.

3. Shvaćanje demokracije prema Mounku, Pikettyju i Streecku

3.1. Yascha Mounk

Mounk koji djeluje kao njemačko-američki politolog srednje generacije tvrdi da je „demokracija prema ovom (i zapravo svakom razumnom) shvaćanju, mjerilo“ (Mounk, 2018: 273). Također iznosi kako je demokraciju moguće svesti na obvezujuće izborne institucije. Te institucije imaju zadaću razmjerno učinkovitog prevođenja stavova javnosti u obvezujuće

⁶ Treba ovdje podsjetiti kako koncept Rawlsov "pravde kao pravednosti" nudi poticajan okvir za promišljanje pravde u demokratskim zajednicama. Pravdu ipak ne treba tretirati kao ukupnu viziju tzv. dobrog društva (Rawls, 1958: 165). Središnji dijelovi njegove teorije su ideje "izvorne pozicije" i "vela neznanja," gdje pojedinci, ne vodeći se logikom svojih društvenih i osobnih obilježja, prihvaćaju određena načela pravde. U tom smislu Rawls (1958: 165) ističe dva načela: prvi je liberalno shvaćanje slobode, dok drugi, kroz princip razlike, ne odbacuje nejednakosti, ali 'popisuje' da one trebaju 'ići na ruku' najmanje 'nagrađenim' članovima zajednice. Ovaj pristup dakako promiče pravičnost odnosno jednakost u demokratskoj zajednici i pretpostavlja da institucije trebaju težiti ravnotežnom odnosu individualnih prava/mogućnosti i općeg dobra, primarno se referirajući na jamstva najmanje 'nagrađenim'.

politike. Isto su tako u takvom sustavu nužne institucije koje podupiru vladavinu prava i individualna prava. Dakle, društvo se može smatrati liberalnom demokracijom ako ima obje komponente, tj. institucije demokracije ali i liberalizma. Isto tako, moguće je da neka društva budu demokratska, ali ne i liberalna, ili obrnuto: „Razdvajanje liberalizma i demokracije s konceptualne perspektive omogućuje Mounku da iznese svoju karakterističnu tvrdnju, a to je da su se ta dva pojma počela razdvajati i empirijski“ (Thakkar, 2018: 2). Upravo nam to otvara mogućnost da vidimo demokracije bez prava, ali i vladavinu prava koju ne prati demokracija.

Mounk nadalje tvrdi da je „liberalna demokracija sve za sve ljude: obećanje masama da će im biti dopušteno donositi odluke; obećanje manjinama da će njihova prava biti zaštićena od opresivne većine; i obećanje ekonomskim elitama da će im biti dopušteno zadržati svoje bogatstvo“ (Mounk, 2018: 54). Stoga mu se nadaže da je kameleonska odlika takve demokracije ono što ju je razvilo. No, iako solidno etablirana, liberalna se demokracija suočava sa značajnim problemima: „U godinama koje dolaze, možda će trebati sve više i više hrabrosti da se zalažemo za ono što nam je drago“ (Mounk, 2018: 265). Naime, uspon populističkih pokreta, sve veća polarizacija i erozija demokratskih normi glavne su joj prijetnje: „Populisti su skloni negirati legitimnost etabliranih stranaka, prozivajući ih kao nedemokratske, pa čak i nedomoljubne“ (Levitsky, Ziblatt, 2018: 22). Stoga nije neobično što Mounk vidi demokraciju kao vrlo složen sustav koji se ne da svesti na logiku izbornih procesa. Zdrava demokracija zapravo zahtijeva izbornu legitimnost, ali možda i prije svega očuvanje liberalnih vrijednosti.

Mounkov doprinos spoznaji suvremene demokracije jest u tome da „kombinira naizgled nezasićenu želju za prenošenjem najnovijih spoznaja iz društvenih znanosti s podjednako čvrstim odbijanjem široko rasprostranjenih normativnih rasprava“ što onda tvori njegovu neobičnu sklonost „da nekako istovremeno preokrene konvencionalnu mudrost i potvrdi već postojeća uvjerenja razumnih ljudi“ (Thakkar, 2018: 2).

3.2. Thomas Piketty

Za razliku od politologa Mounka, Thomas Piketty je proslavljeni ekonomist koji promiče inkluzivniji i participativniji oblik demokracije. On dakle, podržava ideju da građani trebaju imati veći utjecaj na ekonomske politike, te naglašava važnost sustavnijih političkih reformi koje naglašavaju sudjelovanje javnosti u demokratskom procesu. Piketty isto tako vidi demokraciju kao višedimenzionalan poredak koji nadilazi izbore kao takve. Iako ne daje

jedinstvenu, sažetu definiciju demokracije, ona za njega, uvelike uključuje ekonomsku jednakost, socijalnu pravdu i aktivno sudjelovanje građana. Vjeruje da je rješavanje pitanja ekonomske pravde odnosno ukorijenjene materijalne nejednakosti uvjet održivosti demokratskih sustava: „Film i književnost, posebno romani iz devetnaestog stoljeća prepuni su detaljnih informacija o relativnom bogatstvu i životnom standardu različitih društvenih skupina, a posebno o dubokoj strukturi nejednakosti, načinu na koji se opravdava i njenom utjecaju na život pojedinca“ (Piketty, 2013: 2).

U svojoj knjizi, "Kapital u 21. stoljeću", on istražuje kako ekonomske nejednakosti mogu utjecati na političke procese i institucije, uključujući demokratske sustave. Međutim, „iako Pikettyjeva upozorenja govore o učinku nejednakosti na demokraciju, većina rasprava o njegovom radu fokusirala se na ekonomska pitanja - valjanost podataka i praktične načine utjecaja na ishode za vrlo bogate, siromašne i one sa srednjim primanjima“ (Lakoff, 2015: 435). Štoviše Piketty inzistira da „trend povećanja ekonomske nejednakosti nije jednostavno rezultat ekonomskih sila samih, poput zamjene fizičkog rada robotikom ili smanjenja plaća nekvalificiranih radnika kao rezultat globalizacije proizvodnje i povećane potražnje za obrazovanim radnicima“ (Lakoff, 2015: 428). Piketty (2013) stoga tvrdi da je 'pitanje nejednakosti' ključno pitanje svake demokracije. Naime, politika izrazito utječe na raspodjele bogatstva i dohotka. Primjerice, promjene u poreznom sustavu idu na ruku bogatijim slojevima. Problem je što (ekonomska) nejednakost može obesmisлити demokratske institucije jer ostavlja moć čvrsto u rukama nekolicine.

3.3. Wolfgang Streeck

Temeljna misao koja prožima rad Wolfganga Streecka, uvaženog njemačkog sociologa starije generacije, jest to da nepremostive razlike između demokratskih ideala i ekonomskih stvarnosti 'rade o glavi' modernim demokracijama. Njegovo metodološki postupak može se svesti na to da on „tretira financijsku i fiskalnu krizu suvremenog kapitalizma kao dio razvojnog kontinuuma društva kao cjeline. Početna točka je kraj šezdesetih godina i ... (on) ... opisuje ... taj proces ... kao raspad režima poslijeratnog demokratskog kapitalizma“ (Streeck, 2014: xi). Pogled na demokraciju koji Streeck razvija nastao je na krilima njegove oštre kritike

kapitalizma i pripadajućeg utjecaja na demokraciju.⁷ Demokracije, po Streecku, sve više postaju ugrožene ekonomskim silama koje promiču tržišne interese na štetu demokratske jednakosti koju često vidi kao relativnu materijalnu jednakost. Prema Streecku, utjecaj globalnog kapitalizma i financijskih tržišta doveo je do jačanja ekonomskog 'moraliteta' pa su demokracije umnogome odustale od prikladnog servisiranja društvenih potreba pa i toga da imaju čvrstu poveznicu s voljom naroda u ime koga (navodno) djeluju: „Demokratska politika teži egalitarnim korekcijama, dok tržište (koje Streeck povremeno izjednačava s kapitalizmom) funkcionira s stabilizacijom različitih nejednakosti“ (Lošonc, 2015: 125).

U osnovi, Streeckova definicija demokracije ne odnosi se samo na formalne mehanizme glasovanja i političkog predstavnštva, već i na kvalitetu demokratskog angažmana i mogućnost da demokratske institucije djeluju neovisno o ekonomskim moćnicima. Zastupa tvrdnju da istinska demokracija nije moguća ako se ne postigne određena preraspodjela resursa nižim slojevima unutar demokratske zajednice, čime bi bio ostvaren određeni stupanj materijalne odnosno socijalne kohezije koje kapitalistički sustav inače nastoji dokinuti: „treba napomenuti da Streeck u svojim argumentacijama uvodi i moment koji se može povezati sa Schumpeterom: kapitalizam može opstati samo uz postojanje elemenata nekapitalizma“ (Lošonc, 2015: 124).

4. Uzroci erozije demokracije prema Mounku, Pikettyju i Streecku

4.1. Yascha Mounk

Kako je liberalna demokracija, svojom vještinom da istovremeno promiče slobodu i jednakost, dugo je bila simbol legitimnosti i napretka, ključni izazov koji Mounk postavlja pred čitatelja jest kako sačuvati i revitalizirati temeljne vrijednosti liberalne demokracije. On, u tom smislu, poziva na sveobuhvatne reforme i aktivno građansko sudjelovanje. No, nedavne promjene u svjetskim odnosima, kako opisuje Yascha Mounk, bacaju sjenu na tu tradicionalnu sposobnost demokracija. Problemi koji su se ispriječili svode se, prema Mounku, na rastući populizam i njegov utjecaj na liberalnu demokraciju, posebno u Europi i SAD-u. To je postalo svima vidljivo tijekom predsjedničkog mandata Donalda J. Trumpa: „Populistički lideri poput Trumpa obično profitiraju od nepovjerenja prema vladajućima i nastoje dodatno potkopati

⁷ Reklo da bi se Streecku mogao složiti s ovim što piše Inglehart: „Za dugoročni opstanak demokratskih institucija potrebna je masovna kultura tolerancije, povjerenja, participativnih orijentacija, naglasak na samo izražavanje i razmjerno visoke razine subjektivne dobrobiti“ (Inglehart, 2003: 52).

povjerenje u legitimnu ulogu medija ("neprijatelji naroda"), neovisnost sudova ("takozvani suci") i integritet izbora ("namješteni")" (Norris, 2017: 3). Nadodaje stoga da „razumjeti prirodu populizma znači da moramo prepoznati da je on istovremeno demokratski i neliberalan - da istovremeno nastoji izraziti frustracije naroda i potkopati liberalne institucije“ (Mounk, 2018: 35).

Mounk vjeruje da su mediji, gospodarstvo i etničke dinamike – kao temelji stabilnosti liberalnih demokracija, sada su postali dio problema. Prvo, mediji su sada oslabljeni, jer nerijetko šire ekstremne ideje i odbacuju tradicionalne 'mehanizme filtriranja informacija': „U ranim fazama, rat protiv nezavisnih institucija često poprima oblik poticanja nepovjerenja, ili čak otvorene mržnje, prema slobodnom tisku“ (Mounk, 2018: 44). Ova promjena u dinamici medija stvara prostor za neobuzdane ideologije koje nisu pretjerano zainteresirane za razvoj liberalne demokracije.

Drugo, ekonomska nestabilnost, napose strah od budućnosti stvara napetosti, što često znači politički prostor za populističke pokrete. Naposljetku, etnička raznolikost, koja je nekad smatrana snagom demokracije, sada postaje izvor nemalih kontroverzi: „Ako zagovornici agresivnog, isključivog nacionalizma dođu u prednost, ideal liberalne, multietničke demokracije će polako nestati“ (Mounk, 2018: 201).

Za Mounka demokracija je suštinski stup slobode i pravde u modernom svijetu, ali znamo da postoji gotovo pogubni nedostatak podrške demokratskim vrijednostima. On u svojoj knjizi različitim svojim spisima produbljuje uvide glede ovog fenomena, ističući ključne razloge koji su doveli do toga. Jedan od ključnih čimbenika je nezadovoljstvo građana političkim institucijama: „Građani postaju sve nezadovoljniji etabliranim političkim strankama, predstavničkim institucijama i pravima manjina... znakovito je da su također sve otvoreniji prema autoritarnim tumačenjima demokracije“ (Foa, Mounk, 2017: 6). Ovaj negativan osjećaj javlja se kao direktna posljedica percepcije da su političari udaljeni od tzv. malih odnosno 'običnih ljudi' odnosno da ne rade u njihovom interesu. Osim toga, ekonomska nejednakost i nedostatak socijalne pravde nimalo ne doprinose povjerenju u demokratske procese.

Mounk ne zaobilazi ni ulogu političkih elita u ovom kontekstu: „Ako su zakonodavci sve lošiji u transferiranju stavova svojih birača u javnu politiku, veliki društveni i kulturni jaz između političkih elita i većine biračkog tijela je veliki dio razloga za to“ (Mounk, 2018: 91). Elite se često izrazito distanciraju od stanovništva iz donjih klasa pa tako sve više bivaju nedemokratske. Time ustvari štite svoje privilegije. To stvara sve veći jaz između elite i običnih

građana te osjećaj političke isključenosti. Suočeni smo s procesom dekonsolidacije⁸ liberalne demokracije, gdje se demokratski principi urušavaju i zamjenjuju neliberalnim političkim sustavima ili "nedemokratskim liberalizmom", gdje se vlast održava neovisno o sve manjoj potpori putem svakovrsnog ograničavanja političke participacije, pa i gušenja sloboda.

4.2. Thomas Piketty

U suvremenom društvu, demokracija se suočava s izazovima koji prijete njezinom temeljnom funkcioniranju. Jedan od ključnih faktora koji doprinose opadanju podrške demokraciji je ekonomska nejednakost: „Glavno objašnjenje koje Piketty nudi za rastuću nejednakost jest da stopa povrata na kapital obično nadmašuje stopu ekonomskog rasta ($r > g$)“ (Hickel, 2014). Neovisno o tome je li riječ o akumuliranom ili naslijeđenom bogatstvu, oni koji imaju pristup tom kapitalu, mogu puno brže zaraditi od onih koji prodaju svoju radnju snagu. Ova je pojava dovela do povećanja ekonomske nejednakosti kad su posrijedi te dvije skupine. To rezultira koncentracijom bogatstva kod manjeg broja ljudi, što generalno može dovesti do osjećaja nepravde. Kao posljedica demokratske institucije postaju manje učinkovite što dovodi do gubitka povjerenja u sustav kao takav: „Međutim, Piketty naglašava da takva situacija nije nešto "dano", već posljedica konkretnih povijesnih okolnosti, vlasničke ideologije i neuspjeha institucija i mehanizama odgovornih za širenje znanja“ (Kursar, Matan, 2021: 3).

Nedostatak političke participacije i angažmana je još jedan važan aspekt ovdje. Kada se građani osjećaju isključenima gubi se osjećaj važnosti demokratskog legitimiteta. Stoga se nadaje potreba jačanja demokratskih institucija i to putem veće participacije građana u političkom procesu. To uključuje promicanje aktivnog građanstva putem javnih rasprava, referenduma ili drugih oblika direktnog demokratskog sudjelovanja.

Jedno od ključnih pitanja koje Piketty postavlja i istražuje je rastuća nejednakost, koja predstavlja strukturni problem u kapitalističkim društvima. U svom istraživanju, Piketty identificira kapitalizam kao izvor ove nejednakosti, ističući kako bogati postaju sve bogatiji (posjeduju kapital), dok se gospodarstvo stagnira, a siromašni postaju još siromašniji. Ključni ekonomski koncept koji Piketty koristi kako bi objasnio ovu dinamiku je stopa prinosa na kapital koja je veća od stope ekonomskog rasta“. Rascjep između bogatih i siromašnih bio

⁸ Suprotno od konsolidacija – dakle; destabilizacija, slabljenje.

osjetno smanjen, manje-više zbog posljedica dva svjetska rata tijekom 20. stoljeća. Ovi događaji, osiromašili su i najbogatije slojeve društva: „Nije slučajnost da je novac – barem u obliku specifičnih iznosa – gotovo nestao iz književnosti nakon šokova razdoblja od 1914. godine do 1945. godine“ (Piketty, 2014: 108-109). Ovi su događaji potaknuli političare da uvedu značajne mjere socijalne politike, uključujući osjetnu redistribuciju bogatstva.

No, opće je prihvaćeno da je „početkom ranih 1980-ih, s usponom politika za smanjenje poreza na najbogatije, stvaranje nezaposlenosti, uništavanje sindikata i ciljanje niske inflacije, elitno gomilanje bogatstva je oslobođeno i nejednakost je nastavila svoj prirodni rast“ (Hickel, 2014). To su bile politike koje su promovirali američki predsjednik Ronald Reagan i britanska premijerka Margaret Thatcher.⁹ Njihova politika neoliberalizma (s deregulacijom tržišta i smanjenjem poreza za bogate) izrazito je doprinjela ponovnom rastu bogatstva elita. Pikettyjeva opažanja ne završavaju samo na početnoj dijagnozi stanja. On također nudi koncept "vlasničkog kapitalizma", po kojem ekonomijom dominira naslijeđeno bogatstvo. Ono ističe okolnosti glede nečijeg rođenja iznad sposobnosti i uloženi napor. Ovaj koncept naglašava socijalne implikacije nejednakosti, jer ukazuje na strukturne nepravde koje tvore suvremeno društvo.

4.3. Wolfgang Streeck

Ovdje se početno priklanjam mišljenju da su "*Kapital u 21. stoljeću* Thomasa Pikettya i 'Buying Time' Wolfganga Streecka vjerojatno dvije od najradikalnijih kritika kapitalizma 21. stoljeća napisanih nakon financijske krize – a ipak su ih napisali istaknuti mainstream znanstvenici, a ne marksisti“ (Ronconi, 2015: 2). Oba su autora, naime, socijaldemokrati, iako su njihova akademska uporišta različita: „Na mnogo načina, "Buying Time" nam govori političku stranu ekonomske priče koja je iznesena u "Capitalu"“ (Ronconi, 2015: 4).

Nakon ukazivanja na kompatibilnost Streecka i Pikettyja vraćam se Streecku koji vjeruje da „sumnje kako kapitalizam i demokracija možda ne idu jedno s drugim nisu nove“ (Streeck, 2011). Po njemu je jedan od ključnih razloga opadanja podrške demokraciji na Zapadu upravo ekonomska nejednakost. Suvremeni kapitalizam zaista generira bogatstvo, ali to nije uopće ujednačeno raspodjeljeno. Ova nejednakost dovodi do osjećaja nepravde što može biti

⁹ Reagan i Thatchers, čelnici konzervativnih političkih stranaka s kraja osamdesetih, slagali su se glede ekonomije i antikomunizma. Stvorili su blisku vezu koja je ojačala anglo-američki savez u vrijeme prije raspada Sovjetskog Saveza i ujedinjenja Njemačke 1990.

fatalno za temelje demokratskih institucija. Kada ljudi osjećaju da sustav ne radi u njihovu korist okreću se alternativnim pa moguće i destruktivnijim političkim opcijama.

Pored ekonomske nejednakosti, politička apatija također sudjeluje kao faktor opadanja podrške demokraciji. Mnogi građani osjećaju da njihov glas nije previše bitan u političkom procesu, što samo povećava nepovjerenje u političke elite ili osjećaj kako stvarni interesi građana političare ne zanimaju. Također, globalizacija igra značajnu ulogu u nastanku i poticanju krize demokracije. Nacionalne se vlade uslijed integracije svjetske ekonomije izlažu nepodnošljivom pritisku. Odgovarajući pozitivno na njega štete nacionalnim interesima i demokraciji kao procesu: „Kao takva, globalizacija dovodi u pitanje liberalnu demokraciju na razini države i stvara potrebu za dodatnim demokratskim mehanizmima“ (Kukoč, 2018: 896).

Ovo može dovesti do osjećaja gubitka suvereniteta: „Demokracija na nacionalnoj razini pretpostavlja suverenitet nacionalne države, ali to je sve manje dostupno državama koje su u dugovima zbog njihove ovisnosti o financijskim tržištima“ (Streeck, 2014: 86). Ovaj je argument osnova je Streeckove knjige "Buying Time" te je predstavljen kroz tri cjeline. Početno se pokazuje kako je trenutna krize zapravo trostruka kriza (banaka, javnih financija i realne ekonomije). Osim toga bavi se i kritikom neo-marksističkih teorija Frankfurtske škole (v. *ibid.*: xvii).¹⁰ 'Zlatno doba kapitalizma', vjerovali su Frankfurtski teoretičari, značilo je prosperitetni rast za sve, i to zbog dogovora industrijalaca, sindikata i vlada. Tako je sprječavana daljnja krize proizvodnje u kapitalizmu, iako su ostale 'legitimacijske krize' (ako bi rad kao nesporna društvena komponenta u kapitalizmu osporavao ovaj dogovor): „Problem frankfurtskih teorija krize bio je u tome što nisu smatrale kapital sposobnim za bilo kakvu stratešku svrhu, jer su ga tretirale kao aparat, a ne djelovanje, kao sredstvo proizvodnje, a ne kao klasu“ (Streeck, 2014: 18).

Teza o povezanosti ekonomskih neravnoteža s državnim dugom i konsolidacijom otvara mnoga pitanja, osobito ona u kontekstu (geo)prostornih implikacija. Primjerice, rastući disparitet prihoda po regijama u mnogim zemljama predstavlja manifestaciju globalne krize. To ukazuje na sve dublje podjele u životnim uvjetima, kada istovremeno gospodarski rast stagnira. Financijska kriza 2008. donijela je premještanje kontrole s javne vlasti na privatne upravljačke aranžmane, što dodatno produbljuje ekonomske i regionalne nejednakosti. Analiza naglašava da napuhani financijski rast više nije pravi rast, posebno s obzirom na primjer SAD-

¹⁰ Filozofi i sociolozi s Institutom za socijalna istraživanja u Frankfurtu, poznatim kao Frankfurtska škola reinterpretirali su klasični marksizam, oslanjajući se na analizu kulture i ideologije u kapitalizmu.

a. Ovo znači nužnost preispitivanja ekonomske paradigme koja teži kvantitativnom rastu, bez obzira na socijalne implikacije.¹¹

Jedan od ključnih izazova koje Streeck ističe jest gubljenje političkog primata važnosti jednakih životnih uvjeta unutar Europske unije. Financijski pritisci i privatizacija javnih resursa doprinose smanjenju socijalne pravde i pristupa ključnim uslugama. Ovo otvara pitanje održivosti društvenih sustava i nužnost jačanja javnog sektora: „Streeckov realističan argument je da (država) može samo odgađati neizbježnu konačnu krizu "kupovanjem vremena" kroz političke strategije koje privremeno djeluju, ali nisu održive na duge staze i stvaraju dodatne krize“ (Ronzoni, 2015: 4). Kroz proteklih nekoliko desetljeća vrijeme se itekako kupovalo, čime se zapravo podupiralo restrukturiranje društva. Umjesto tradicionalnog marksističkog pristupa koji potencira proleterske mase, Streeck vidi financijski kapital kao glavnu pokretačku snagu suvremenog kapitalizma: „Politike liberalizacije koje su sve vlade u kapitalističkom svijetu (i konzervativne i socijaldemokratske) usvojile najkasnije do 1990-ih godina trebale su osigurati dugoročni budući prosperitet kroz potpunu prilagodbu društva novim uvjetima proizvodnje koji zahtijevaju sve mobilniji kapital“ (Streeck, 2014: 75). Vlasnici kapitala i njihove organizacije odigrali su ključnu ulogu u preobrazbi kapitalizma. Umjesto da bude podređen, financijski kapital djeluje kao ključni "pokretač" u daljnjem procesu prilagodbe društvenih odnosa današnjice. Ova promjena u ulozi kapitala stvorila je golemi sukobom s demokratskim tipom vladavine: „Streeck također pokazuje kako su uglavnom više klase, zahtijevajući sve veće porezne olakšice, potaknule različite države da se financiraju dugom“ (Comelli, 2015: 1111).

¹¹ Geo-ekonomska istraživanja imaju ključnu ulogu u otkrivanju poveznica između ekonomskih procesa i prostornih promjena, te u razumijevanju kako to sve utječe na život ljudi.

5. Viđenje populizma prema Mounku, Pikettyju i Streecku

5.1. Yascha Mounk

Mounk početno tvrdi da iako su se „stranački sustavi dugo činili zamrznutima, sada su autoritarni populistu u usponu širom svijeta, od Amerike do Europe, i od Azije do Australije“ (Mounk, 2018: 2). Treba reći i da je „jedan od razloga za trijumf liberalne demokracije taj što nije postojala koherentna alternativa“ (Mounk, 2018: 3). Danas, međutim, populizam predstavlja izazov liberalnoj demokraciji jer uglavnom polazi od pojednostavljenih poruka koja slabo stoji s kompleksnošću društvenih i političkih problema. Populistički lideri, naime, često nude svoje odgovore: „Populisti tvrde da se glavni politički problemi današnjice mogu lako riješiti, sve što je potrebno je zdrav razum“ (Mounk, 2018: 41). Identificiraju određene skupine ili institucije kao krivce što dovodi do polarizacije i ugrožavanja demokratskih institucija: „Novije generacije smatraju se najpodložnijima rastućem nezadovoljstvu demokracijom jer su bile najviše pogođene nedavnim ekonomskim krizama u nekoliko europskih zemalja, što je moglo potkopati njihovo povjerenje u postojeći politički sustav“ (Wuttke, Gavras, Schoen, 2020: 417, cit. prema Mounk, 2018).

Mounk u spomenutoj knjizi ("The People vs. Democracy") uvelike istražuje različite primjere populizma, od Ekvadora do Poljske, i pokušava dokučiti kako liberalne demokracije mogu s tim 'izići na kraj'. Teško je ne primjetiti da „populizam potkopava legitimitet sustava provjera i ravnoteža izvršne vlasti u liberalnim demokracijama, čime ostavlja otvorena vrata i isključuje alarme koji štite građane od snažnih lidera koji zagovaraju autoritarne vrijednosti i napadaju srž liberalnih sloboda, društvene tolerancije i kozmopolitanizma“ (Norris, 2017: 11). Mounk postavlja važno pitanje: što ako je populizam zapravo put budućnosti, a populistu su tu da ostanu?: „Je li prethodna stabilnost demokracije potpomognuta uvjetima koji više nisu prisutni“ (Mounk, 2018: 15). Kako liberalna demokracija može odgovoriti na taj izazov i ponovno uspostaviti svoju "ispravnu" ulogu u vladanju? Iako populistički lideri možda djeluju u skladu s demokratskim principima, često to čine na štetu prava manjinskih grupa odnosno svojih političkih oponenta. Taj neliberalni aspekt njihovih politika predstavlja ozbiljan izazov

za tradicionalne demokratske vrijednosti: „Izbor Donalda Trumpa u Bijelu kuću bio je najupečatljivija manifestacija krize demokracije“ (Mounk, 2018: 2).¹²

Prema Mounku, važno je prepoznati korijene populizma i raditi na rješavanju tih uzroka. Dakle, smanjenjem nejednakosti, jačanjem demokratskih institucija, i poboljšanje političke participacije građana. Također je važno izgraditi dijalog i razumijevanje između različitih političkih strana i skupina: No u svjetlu nedavnih događaja, posebno rasta populizma i autoritarnih trendova diljem svijeta, možemo primijetiti kako se apatija birača razvila iz nesklonosti prema strankama, odnosno da su mnogi prihvatili da im liberalna demokracija nije više intigantna: „Kao posljedica toga, današnje mlade generacije mogle bi postati sve nezadovoljnije demokratskom politikom i potencijalno otvorenije prema alternativnim oblicima upravljanja“ (Wuttke, Gavras, Schoen, 2020: 417).

Jedna od ključnih prepreka u suočavanju s populizmom je nedostatak podrške za liberalnu demokraciju u nemalim dijelovima biračkog tijela. Mounk naglašava da mnogi birači ne cijene u potpunosti liberalne vrijednosti, posebno ako to znači poštivanje prava onih koje jedva toleriraju. To stvara izazov za demokratske političare koji se suočavaju s populističkim suparnicima, jer moraju pronaći način da premoste jaz između obećanja popularnih kod birača i očuvanja liberalnih demokratskih principa. U trenutnoj situaciji, demokracija djeluje, ali je troma. No važna je stabilnost, liberalnih demokracija, poput onih u Francuskoj i Ujedinjenom Kraljevstvu, te Mounk naglašava tri ključna elementa njihovog uspjeha: „slobodne i poštene izbore, visoku razinu bogatstva i obrazovanja te aktivno građansko društvo s neutralnim institucijama“. Međutim, ovi temelji nisu neuništivi i populizam može iskoristiti konflikte u društvu: „novije generacije mogu doživljavati namjerno sporovodne demokracije i međusobno ograničavajuće institucije inferiornim u odnosu na hiperbrze¹³ medije i tehnologiju koje mladi građani koriste u drugim životnim područjima“ (Wuttke, Gavras, Schoen, 2020: 423, cit. prema Gurri 2018; Mounk 2018). Nadalje, Mounk ističe ulogu nadnacionalnih institucija, poput Europske unije, u potkopavanju povjerenja građana u nacionalne demokratske procese.

¹² Populistički lideri koriste retoriku koja poistovjećuje "narod" sa starosjedilačkim stanovništvom, prozivajući manjinske skupine, poput imigranata. Ovaj narativ o "narodnoj volji" ima ciljeve koji mogu biti suprotni osnovama liberalne demokracije: „Sama suština demokracije je da vlada tolerira oporbu i dopušta joj zagovarati svoje stavove; a ključni test demokracije je kada se toleriraju stavovi koji su izrazito nepoželjni“ (Inglehart, 2003: 54).

¹³ Mediji koji reagiraju iznimno brzo i intenzivno na događaje, promjene ili informacije, često prilagođavajući sadržaj i način izvještavanja u stvarnom vremenu. Ovaj pojam obično opisuje medijske organizacije koje, zahvaljujući tehnologiji i društvenim mrežama, mogu momentalno distribuirati vijesti, analizirati javne reakcije i prilagođavati svoje izvještavanje prema tome.

Nedodirljivost EU institucija daje nemali doprinos osjećaju nemoći mnogih birača, što dodatno potiče potragu za populističkim rješenjima.

Sve u svemu, tri su faktora koji potiču populizam: pad životnog standarda, migracije i strahovi u vezi krize nacionalnog identiteta te širenje društvenih mreža koje potiču informacijski metež. Ovi faktori stvaraju plodno tlo za političke lidere koji manipuliraju emocijama. Neovisno o tome „još uvijek ne postoji konsenzus o tome koji su točni uzroci populizma niti o tome kako bi javne politike mogle učinkovito suzbiti taj fenomen“ (Foa, Mounk, 2017: 13-14).

5.2. Thomas Piketty

Thomas Piketty bavi se usponom populizma i njegovim utjecajem na liberalnu demokraciju, posebno u knjizi "Kapital i ideologija". Uspon populizma pripisan je neuspjehu tradicionalnih političkih stranaka u rješavanju ekonomskih nejednakosti i pitanja socijalne pravde. Rastuća ekonomska nejednakost dovela je naime do širokog nezadovoljstva među biračima, posebno onima koji su ispali žrtve globalizacije i neoliberalnih politika. Ovo nezadovoljstvo potaknulo je uspon populističkih pokreta, koji kritiziraju elite za zanemarivanje šire populacije: „Diskurs meritokracije i poduzetništva često se čini da prvenstveno služi kao način da pobjednici u današnjoj ekonomiji opravdaju bilo koju razinu nejednakosti, istovremeno kriveći gubitnike za nedostatak talenta, vrline i marljivosti“ (Piketty, 2020: 2).

Piketty primjećuje kako tradicionalne stranke lijevog i desnog centra nisu uspjele riješiti ove ekonomske nejednakosti, često se zajedno prebacujući na politike centra iliti neoliberalne ekonomske politike koje visoko cijene tržišnu učinkovitost, a relativiziraju socijalnu skrb. Ova konvergencija je desetkovala njihovu tradicionalnu biračku bazu, stvarajući prostor za populističke stranke. Populizam cvjeta, kako smo već vidjeli, zahvaljujući nezadovoljstvima glede ekonomske stagnacije onih koji se osjećaju ostavljenima na rubu ekonomskim procesa. Koncentracija bogatstva i moći u rukama male manjine, prema Pikettyju, pogoduje populističkoj retorici koja obećava radikalne promjene nezavidnog stanja demokracija.

5.3. Wolfgang Streeck

Populizam, prema Streecku, nastaje kao odgovor na raširenu percepciju da elite i tehnokrati upravljaju demokratskim državama na način koji kao prioritet stavlja interese kapitala pred interesima šire javnosti: „Sadašnja financijska, fiskalna i ekonomska kriza je dosadašnja krajnja točka dugotrajne neoliberalne transformacije poslijeratnog kapitalizma“ (Streeck, 2014: 165). Populističke stranke iskorištavaju ta osjećanja tako što se predstavljaju kao borci za "obične ljude" protiv "elite", čime su usklađeni s biračima koji se osjećaju marginaliziranim: „Klasična ideja populizma jest da se nacija kroz političke sukobe oblikuje kao ujedinjena snaga za borbu protiv elitističke manjine koja potiskuje "obične ljude““ (Streeck, 2017). Te stranke provociraju demokratske institucije i norme. Iako se to može vidjeti kao poziv na ozbiljne reforme, može dovesti do propasti demokratskih praksi, posebno ako populistički lideri stabiliziraju moć u institucijama.

Uspon populizma povezan je s nezadovoljstvom uzrokovanim neuspjehom tzv. neoliberalnih politika.¹⁴ Streeck smatra da ekonomske nejednakosti i nesigurnosti koje te politike potiču doprinose frustracijama šireg građanstva. Podjela između onih koji druge nazivaju "populistima" i onih koji su tako označeni ključni je politički sukob u kapitalističkim društvima današnjice (prema Streecku). Ovaj sukob fokusira se na odnos između globalnog kapitalizma i njegove učinke na nacionalne politike, što polarizira suvremena društva. Novonastalo sukobljavanje duboko utječe na društvene i individualne identitete, što dovodi do nemalih ideoloških sukoba. Elite, koje kritiziraju populist, često gledaju na populizam kao na 'kognitivni neuspjeh', jer ovaj stvarno ili navodno teži "jednostavnim rješenjima" nasuprot složenim odgovorima priznatih stručnjaka ('struke'): „U slabo strukturiranom kontekstu nastajaceg interregnuma s disfunkcionalnim institucijama i kaotičnim uzročnim lancima

¹⁴ Streeck ukazuje kako je „u bogatim zemljama Zapada dugotrajni zaokret prema neoliberalizmu nailazi na začuđujuće slab otpor. Visoka strukturna nezaposlenost koja je sada postala normom bila je tek jedan razlog tome. Preobražaj tržišta prodavača u tržište potrošača zajedno s buržoaskim vještinama marketinga priskrbili su nikad širu privrženost komercijalizaciji društvenog života i stabilizirali su motivaciju za rad ... u širokoj populaciji. Štoviše, novi oblici zaposlenosti i radne organizacije u razvoju 'društva znanja' kooptirali su samoispunjući projekt koji je bio dio 1968. Novo tržište rada isto je tako imalo svoje podupiratelje – žene koje je posao značio osobnu slobodu ali i mlađe generacije koje su ustanovile da je fleksibilnost individualiziranog, netradicionalnog životnog stila zrcaljen u fleksibilnosti njihovih uvjeta zapošljavanja. One se izvjesno nisu morale bojati da bi se mogla ispuniti noćna more u obliku zlatnog sata nakon pedeset godina u jednoj te istoj kompaniji. Različiti retorički naponi poslodavaca i političara da se prikrije razlika između slobodno izabrane i prisilne mobilnosti, između samozapošljavanja i prekarnog rada ... nisu ni slučajno bili neučinkoviti kod generacije koja je podučavana od rane dobi da vidi svijet kao meritokraciju i tržište rada kao sportski izazov, sličan brdskom bicikliranju i maratonskoj trei. Dok je četrdesetih godina Polanyi vidio ljudsku potrebu za stabilnim društvenim odnosima kao Arhimedovu točku za borbu protiv liberalnog projekta, kulturna tolerancija tržišne neizvjesnosti nadrasla je sva očekivanja u posljednja dva desetljeća dvadesetog stoljeća“ (2014: 31).

"populisti" će biti dodatni izvor nesigurnosti dok se probijaju u mehanizme države" (Streeck, 2017).¹⁵

U početku (nakon Drugog svjetskog rata), keynesijanska porezna država¹⁶ dominirala je europskom ekonomijom. Streeck smatra da je ovaj tip države kroz politiku javnih poslovnih ciklusa i porezne prihode osiguravao rast, zaposlenost i socio-ekonomsko ujednačavanje. Omogućavala je ta država zaduživanje kako bi se osigurala razina potrošnje svakog pojedinca. Tijekom „devedesetih godina prošlog stoljeća, daljnja financijska deregulacija olakšala je pristup kreditima za zajmoprimce, dok su financijsko inženjerstvo i sekuritizacija¹⁷ učinili davanje kredita sigurnijim za zajmodavce“ (Comelli, 2015: 1112). S druge je strane „rad još uvijek bio dovoljno organiziran, a građani dovoljno glasni; stoga bi rezanje proračuna bez kompenzacije bilo, s društvenog i političkog stajališta, previše razorno“ (Ronconi, 2015: 4-5).

Međutim, dolaskom krize 2008. godine, privatna financijska industrija preuzima ulogu u osiguravanju kreditnog financiranja eksplozivnog duga država. Sada se suočavamo, prema Streecku, s konceptom dužničke države, u kojoj su središnje banke preuzele ključnu ulogu u financiranju državnog duga. Ovaj prelazak donosi nove izazove, poput preopterećenja centralnih banaka. Streeck predviđa da bi daljnji razvoj mogao dovesti do doba konsolidacijske države, u kojem će još više ovlastiti tržišta i financijske tehničare na štetu vlasti nacionalne demokratske strukture društva. To bi moglo dovesti do radikalnog porasta broja teških gospodarskih kriza, nesagledivih socijalnih nejednakosti i političkih turbulencija.

¹⁵ Streeck se poziva i na Gramscija: „U Gramscijevom smislu, interregnum je razdoblje duboke nesigurnosti u kojem su uobičajeni uzročno-posljedični odnosi prekinuti...razdoblje tranzicije u kojem staro umire, ali novo još nije nastalo, stvarajući osjećaj nestabilnosti i nepredvidljivosti“ (Streeck, 2017).

¹⁶ Keynesijanska porezna država (Streeckov pojam) koristi poreznu politiku za postizanje tzv. makroekonomskih ciljeva (puna zaposlenost, stabilan gospodarski rast i socijalna sigurnost). Posrijedi su ideje Johna Maynarda Keynesa, koji je promicao važnost državne intervencije u ekonomiji. U takvom sustavu, država koristi fiskalnu politiku, kako bi jačala potražnju i posljedično gospodarski rast. Porezni sustav je progresivan, a državna potrošnja usmjerena je na infrastrukturu, obrazovanje i zdravstvo. Socijalni su programi postavljeni tako da tvore sigurnosnu mrežu protiv nejednakosti. S druge strane, fiskalna politika je usklađena s poslovnim ciklusom (u recesiji potiče potrošnju, a smanjuje je za ekonomskog procvata).

¹⁷ Financijsko inženjerstvo se tiče nalaženja matematičkih i statističkih metoda kako bi se došlo do novih financijskih instrumenata (tzv. složeni derivati). Njime je moguće povoljnija kontrola rizika neodvojivih od kreditiranja. Sekuritizacija je, s druge strane, proces u kojem se skupina sličnih dugova stavlja na raspolaganje investitorima koji ih mogu dalje kupovati. Ovaj proces omogućava zajmodavcima da preprodaju svoje kredite, dok investitori snose rizik tih kredita i naposljetku moguće profitiraju. Oba koncepta su učinila da kreditiranje postane isplativije zajmodavcima. Streeck smatra da je financijalizacija u smislu „ekspanzija financijske industrije u posljednjoj trećini dvadesetog stoljeća povezana na puno načina s fiskalnom krizom bogatih demokracija. Deregulacija i golemi rast tog sektora u SAD-u započeo je osamdesetih godina kad se Reganova vlast morala nositi s padom ekonomskih pokazatelja i fiskalnim posljedicama svoje redukcije poreza. Pretpostavljalo se da će veće slobode za industriju novca prvo ispraviti kronične ispladne manjkove tako što će privući uvoz kapitala i očuvati životni standard stanovništva, i drugo, omogućiti će vladi da financira njene vlastite deficite“ (2014: 49-50).

Povezujući teoriju sa suvremenom praksom, Streeck naglašava da su neoliberalne politike vlada "kupovale vrijeme" za kapitalizam jer su 'kao' rješavale trenutačne probleme, poput inflacije ili javnog duga, ali su zapravo pridonosile dugoročnim problemima kapitalizma. Tako smo došli do „potpunog uništenje nacionalnih institucija sposobnih za ekonomsku redistribuciju, kao i posljedične ovisnosti o monetarnoj politici središnje banke kao posljednjem sredstvu ekonomske politike, ... (što je) ... učinilo kapitalizam neupotrebljivim, bilo metodama populista ili tehnokrata“ (Streeck, 2017).

6. Uloga političke participacije prema Mounku, Pikettyju i Streecku

6.1. Yascha Mounk

Aktivna politička participacija važna je, po Mounku, kao zaštita demokracije. Ovaj autor tvrdi da bi građani trebali biti više uključeni u politički proces, ne samo putem glasanja, već i kroz informiranje, sudjelovanje u javnim raspravama i aktivnog pritiska na vlastite vođe. Mounk je posebno zabrinut zbog pasivne uloge koju mnogi građani imaju u demokracijama, što doprinosi autoritarizmu i populizmu. Ključno je stoga izgraditi veće povjerenje građana u političke procese kroz transparentnost, odgovornost i uključivost. Mounk je također oprezan prema određenim oblicima izravne političke participacije, poput referenduma, koji se lako mogu manipulirati od strane populističkih lidera. Postoji legitimno vjerovanje da izravna demokracija ima više pobornika u teoriji nego u praksi. Međutim, „iako današnji građani nisu skloniji glasati i raspravljati o svakom opskurnom zakonu i propisu nego što su to bili građani 1960-ih ili 1830-ih, sada imaju mnogo instinktivniji osjećaj da su naše demokratske institucije izrazito posredovane“ (Mounk, 2018: 58).

Iako je izravna participacija vrijedna, ona mora biti uravnotežena jakim institucijama koje bi mogle spriječiti tiraniju većine: „institucije nisu samo egzogeni instrumenti koji vrše pritisak na političke aktere; one su također objekti manipulacije od strane strateških aktera upravo zato što mogu povećati vjerojatnost povoljnih ishoda“ (Waldner, Lust, 2018: 100). Mounk tvrdi da ako bismo željeli stvoriti sustav vlasti u kojem narod zaista vlada, on ne bi imao previše sličnosti s trenutnim modelom predstavničke demokracije: „Postoji još jedan, čak i važniji razlog zašto osnivački mit demokracije više nema isti utjecaj na našu maštu: tijekom proteklih desetljeća, političke elite su se u nevjerojatnoj mjeri izolirale od stavova javnosti“ (Mounk, 2018:58). Dok su političke elite postale sve izoliranije, osjećaj stvarnog sudjelovanja u vlasti je izgubljen što otvara pitanje potrebe za novim pristupima kako bi volja naroda bila vjerodostojnije prisutna: „Kako su građani postali duboko zabrinuti za budućnost, počeli su doživljavati politiku kao igru nulte sume - igru u kojoj svaki dobitak za imigrante ili etničke manjine vide kao svoj gubitak“ (Mounk, 2018: 15). Sukladno tome, političke stranke koje se izražavaju striktno protiv imigranata stekle su, u posljednjim godinama, veliku podršku na izborima. Populističke stranke su ovaj strah učinile svojim dobitnom kartom kod birača: „Prema nizu studija, jasno je da su stavovi o migracijama jedan od najboljih prediktora namjera glasanja

pojedince: negativni stavovi prema imigrantima i etničkim manjinama visoko su povezani s podrškom za sve, od Brexita do Marine Le Pen“ (Mounk, 2018: 166).

Iako zna da ne postoji 'čarobni štapić', Mounk naglašava obranu prava svih građana: „U praksi, to znači da moramo inzistirati na tome da svi legalni stanovnici zemlje budu tretirani jednako, bez obzira na njihovu boju kože ili vjeru“ (Mounk, 2018: 214). Mounk drži kako je spas u kontroliranoj imigraciji, jer je dobra po stabilnosti, a ne dovodi u pitanje liberalnu demokraciju. On nadalje tvrdi kako bi države trebale poboljšati sposobnost nadzora ulaza na vlastiti teritorij. Također važno je održavati ekonomsku sigurnost putem novih oblika zapošljavanja jer su tako liberalne demokracije opet 'u igri' glede njihove održive budućnosti. Erozijski tradicionalnog zaposlenja i nedostatnost socijalne države mogu velike dijelove stanovništva udaljiti od političkog sustava demokracije. Kada ljudi osjećaju da su njihove ekonomske perspektive loše i da im država ne može asistirati, postaju podložniji za populizam. Građansko obrazovanje također ima ključnu ulogu, jer je riječ o znanju o nepravdama i postignućima liberalne demokracije: „Hoće li se dekonsolidacija demokracije jednog dana smatrati početkom kraja liberalne demokracije uvelike ovisi o sposobnosti birača da prepoznaju upozorenje i pruže koherentan odgovor“ (Foa, Mounk, 2017: 14).

6.2. Thomas Piketty

Pikettyjev stav se vidi u sljedećem citatu: „Opća dobra uključuju obrazovanje, zdravlje, pravo glasa i općenito, sudjelovanja u različitim oblicima društvenog, kulturnog, ekonomskog, građanskog i političkog života u najvećoj mogućoj mjeri“ (Piketty, 2020: 967-968). Međutim, kada je bogatstvo koncentrirano u rukama nekolicine, elite su u poziciju da imaju političku moć koju koriste za dodatno usmjeravanje politika koje samo još uvećavaju njihove vlastite ekonomske dobitke. To šteti demokratskom procesu. Kako bi se to spriječilo, Piketty zagovara veću političku participaciju, posebno donjih klasa (on doduše ne koristi takav termin). Podržava politike koje bi dokidale prepreke političkoj participaciji (poboljšanje pristupa obrazovanju, osiguravanje pravedne prakse glasanja i promicanje transparentnosti u političkom financiranju). Piketty također promiče progresivne poreze i politike preraspodjele, što bi, recimo, vodilo do pravednije političke reprezentacije.

Ovaj francuski ekonomist (2020: 1032) zalaže se za egalitarniju i participativniju demokraciju koja nadilazi izbore. Time želi uključiti ekonomsku demokraciju, u kojoj je

gospodarstvo ne samo prepušteno tržišnim silnicama, već i demokratska rasprava. On podržava politike koje bi omogućile radnicima i građanima veći utjecaj na ekonomske odluke, uključujući jačanje radničkih prava, zastupljenost radnika u korporativnom upravljanju te jačanje sustava socijalne skrbi. Ima još prijedloga: “Idealno bi bilo da sve države, u Europi i drugdje, prekinu štetnu konkurenciju i uspostave nove oblike suradnje“ (Piketty, 2020: 1032).

Kritičan je prema trenutnom kapitalističkom sustavu, za koji smatra da potiče nejednakost i podrija demokraciju. Jedan od ključnih elemenata Pikettyjeve argumentacije je ideja da je stopa povrata na kapital nerijetko veća od stope gospodarskog rasta (posljedično imamo akumulaciju bogatstva kod onih koji su već bogati). Piketty vjeruje da su stoga potrebne politike koje promiču socijalnu mobilnost i pristup obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti za sve slojeve. Ključno je i jačanje demokratskog odgovora na globalne izazove (klimatske promjene, migracije i tehnološki napredak). Ovi problemi, po njemu, zahtijevaju međunarodnu suradnju, ali isto tako i apsolutno inkluzivne političke procese (što je pomalo idealistično).

„Kad je u pitanju sam ideološki program, Piketty je ponudio "participativni socijalizam" koji uključuje ideju univerzalnog egalitarizma i "pravedne demokracije““ (Kursar, Jelušić, 2021: 65). Ekonomska moć bi tako bila ravnomjernije raspoređena, a demokratsko odlučivanje prošireno na gospodarsku sferu. Ta vizija demokracije temelji se na široko rasprostranjenoj i informiranoj političkoj participaciji, s barem relativiziranom ekonomskom nejednakošću, kako bi svi građani imali jednak politički utjecaj: „Važno je pažnju posvetiti unapređenju i primjeni dva ključna instrumenta, kako bi se prevladao kapitalizam i privatno vlasništvo i kako bi se došlo do cilja participativnog socijalizma“. Piketty (2020: 972) ističe da pravni i fiskalni sustavi mogu učiniti puno više nego dosad: prvo, možemo uspostaviti društveno vlasništvo nad kapitalom, i drugo, vlasništvo kapitala može biti privremeno ako se uvode progresivni porez na velika bogatstva. Ta bi se sredstava uporabila za financiranje univerzalnog kapitalnog fonda. Posljedica bi bila cirkulacija vlasništva.¹⁸

¹⁸ Iako Piketty poseže za ekonomskom analizom, ali, kako vidimo, njegova argumentacija seže i izvan tradicionalne ekonomske znanosti. Njegova kritika kapitalizma se proteže i na socijalnu pravdu, tj. moralne implikacije sustava. Oslanja se na raznoliku literaturu, od ekonomskih studija i statistike do romana Jane Austen, Honorea de Balzaca i Henryja Jamesa. Sve to kako bi dokučio društvene i ekonomske odnose u različitim povijesnim kontekstima. Posebno se fokusira na vrijeme radnje u takvim djelima kako bi pokazao kako su društvene strukture i ekonomske nejednakosti bile predstavljene. Podrobno analizira upotrebu pojma novca, ekonomsko stanje u vrijeme pisanja tih djela, kao i njihove likove. Time Piketty naglašava dugovječnost problema ekonomske nejednakosti i socijalne mobilnosti, ukazujući na to kako su književni prikazi naravno u skladu s njegovim analizama ekonomskih podataka.

Ukupno govoreći, pravedno društvo, po njemu, temelji se na pristupu općim dobrima: „Cilj bi trebao biti transformacija cjelokupne raspodjele dohotka i bogatstva, ali i raspodjele moći i prilika; to ide daleko dalje od postavljanja minimalnog dohotka“ (Piketty, 2020: 1003). Postizanje pravednosti zahtjeva preispitivanje i prilagodbu institucionalnih aranžmana kao što su npr. obrazovni i fiskalni sustav. Autor zagovara proširenje poreza na druge oblike kapitala (posebice na financijsku industriju). Kroz ovu politiku oporezivanja, cilj je postavljen ne samo na prikupljanje sredstava za urgentne javne potrebe, već i na redistribuciju bogatstva. Implementacija takvog oporezivanja nije, doduše, lagana. Drakonsko oporezivanje¹⁹ bogatih zahtijeva međunarodnu suradnju i koordinaciju, jer inače postoji opasnost od povlačenja kapitala u druge zemlje: „Neki ljudi misle da svjetski milijarderi imaju toliko novca da bi bilo dovoljno oporezivati ih po niskoj stopi kako bi se riješili svi svjetski problemi...drugi pak vjeruju da je milijardera toliko malo da ne bi bilo značajnog učinka ni kada bi ih se više oporezivalo“ (Piketty, 2014: 519). Bez obzira na izazove, suzbijanje nejednakosti važnije je od bilo kojeg drugog cilja te je potrebno preuzeti hrabre korake kako bi se postigla pravednija raspodjela bogatstva. Glavni cilj ovakvog oporezivanja nije samo prikupljanje sredstava za javne potrebe, već i stvaranje pravednijeg društva. „Naši sadašnji problemi ne mogu se riješiti bez velikih promjena postojećih političkih pravila“ (Piketty, 2020: 1017). Put prema participativnoj i egalitarnoj demokraciji opisan je primjerom "demokratskih vaučera za jednakost". „Ukratko, ideja bi bila da se svakom građaninu osigura godišnji vaučer u vrijednosti od, recimo, 5 eura, koji bi mogao dodijeliti političkoj stranci ili pokretu po svom izboru“ (Piketty, 2020: 1018). Ako pojedinac ne podrži niti jednu stranku, vrijednost njegovog vaučera bit će raspoređena prema odabiru drugih građana.

Kao glavni cilj postavljeno je postizanje jednakosti i pravedne i participativne demokracije. Posebno u Sjedinjenim Američkim Državama, (ali i nekim državama Europe) privatno financiranje iskrivljuje politički proces. Glavni donatori su bogati pojedinci. Drugim riječima, „političke preferencije bogatih su izravno i eksplicitno subvencionirane od strane ostatka populacije“ (Piketty, 2020: 1019). Cilj ovog egalitarnog demokratskog vaučera je unapređenje parlamentarne demokracije kako bi poticala doslovno sve građane da sudjeluju u izgradnji političkih pokreta i stranaka. Na taj način je vidljiv doprinos u stvaranju novih ideja i platformi koje će zatim biti predmet rasprava i odluka u izabranim tijelima. Opseg direktne demokracije treba proširiti putem participativnog budžetiranja, egalitarnih vaučera i

¹⁹ Pojam "drakonski" dolazi od imena Drakona, starog grčkog zakonodavca koji je bio 'poznat' po rigoroznim zakonima. U kontekstu oporezivanja, drakonske mjere znače vrlo visoke porezne stope i naravno osjetne kazne za neplatiše poreza.

referenduma. Međutim, „direktna demokracija vjerojatno neće zamijeniti deliberativni okvir koji pruža parlamentarna demokracija“ (Piketty, 2020: 1021).

6.3. Wolfgang Streeck

Streeck je kritičan prema smanjenju uloge političke participacije u suvremenim demokracijama, posebno pod pritiskom globalizacije. On tvrdi da je politička participacija značajno oslabljena jer ekonomske elite i globalne financijske institucije sve više dominiraju političkim procesima. Ova erozija participacije rezultat je onoga što Streeck (2017) naziva "marketizacijom"²⁰ politike, gdje ekonomski imperativi trivijaliziraju demokratsko odlučivanje. Sve veći raskol između građana i donositelja političkih odluka doveo je do delegitimiranja demokratskih institucija. Građani postupno odbacuju tradicionalne oblike političke participacije, poput glasanja, jer se čini da ti mehanizmi imaju slab utjecaj, budući da sve više vladaju tzv. tržišta: „Politička rezignacija nižih slojeva učvršćuje neoliberalni zaokret iz kojeg proizlazi, dodatno zaštićeni kapitalizam od demokracije“ (Streeck, 2014: 55).

Streeck posebno pozornost posvećuje međunarodnim odnosima, gdje uloga novca i financijske moći postaje sve značajnija. Financijsko upravljanje Europske unije (EU) pruža zoran primjer kako moć novca sve više oblikuje geopolitiku. Procvat visoko dinamičnih financijskih centara poput Londona, Luksemburga i Singapura ukazuje na složeniju sliku koja uključuje interese nacionalnih država i transnacionalnih financijskih industrija. Uz to postoji distribucijski sukob unutar europske valutne unije, između zemalja s tvrdom valutom, poput Njemačke, i zemalja u južnoj Europi koje trebaju 'mekši' pristup valuti. Ovaj sukob, rezultat je institucionalizirane trajne krize: „Europska Unija postala je mehanizam za liberalizaciju europskog kapitalizma, omogućujući (a ponekad i prisiljavajući) vlade da nameću različite vrste pro-tržišnih reformi unatoč otporu svojih građana“ (Streeck, 2014: 105).²¹

²⁰ Marketizacija je proces u kojem tržišni zakoni i prakse započinju prisvajati područja koja su nekad bila tradicionalno društvena odnosno neekonomska. To znači da se društveni i politički procesi sve više organiziraju prema načelima konkurencije, profitabilnosti i privatizacije, umjesto da služe demokratskim odnosno socijalnim svrhama. U kontekstu Streeckove kritike, marketizacija označava način na koji tržišni imperativi potiskuju demokraciju, što rezultira erozijom njenih institucija.

²¹ Streeck u svojim radovima nerijetko ukazuje kako je Europska Unija postala je arenom gdje se sukobljavaju različiti interesi. Financijske elite imaju sve veći utjecaj, a nacionalne države često bivaju tretirane kao dužničke države, podvrgnute njihovim pritiscima.

Streeckova teorija pruža početni okvir za razumijevanje ovih dinamika, ali treba uzeti u obzir dinamične financijske centre što komplicira ukupnu sliku. Primjeri poput Londona, Luksemburga i Singapura ukazuju na to kako se moć novca prenosi iz političkih krugova u financijske elite. Ovi centri zadobivaju ne samo ekonomsku već i geopolitičku moć. I često imaju veći utjecaj nego nacionalne države. Nadalje, čini se da istraživanja urbanog razvoja kroz strategije financijske industrije postaju ključna za razumijevanje nove dinamike kapitalizma. Tradicionalna ekonomska geografija često ne uzima u obzir ovu dimenziju, ali takve strategije postaju neizostavne za geopolitičke odnose. Financijski centri postaju naime čvorišta moći gdje se političke odluke utapaju u ekonomske odnose. Stoga, pristup *mainstream* ekonomskim geografskim istraživanjima, prema Streecku, mora se proširiti kako bi uključio analizu strategija financijskih industrija i njihov utjecaj na urbanu i geopolitičku dinamiku. Ovi primjeri nove uloge financijskih centara (Streeck, 2014: 38) ukazuju na to da se dogodilo nemalo preuzimanje moći od strane financijske elite u odnosu na one političke te naglašavaju potrebu za sustavnijim razumijevanjem poveznica novca, politike i prostora.

Sugestija o političkoj integraciji Europe na ekonomskoj osnovi europske valutne unije otvara raspravu o budućnosti Europske unije odnosno njenom političkom uređenju. Streeck se tu koristi analizom ekonomskih struktura i političkih procesa, te ističe potrebu za reformama koje će osigurati mir i demokraciju u Europi. Uz to, drži kako je potrebno prilagoditi se globalizaciji ali na način koji štiti nacionalne interese i pripadajuću demokraciju.

Streeck se zapravo zalaže za oblik demokracije koji naglašava vraćanje demokratske kontrole nad ekonomskim procesima. On zagovara demokraciju koja ima političke institucije koje mogu regulirati tržišta i promicati socijalnu dobrobit nad bjesomučnim ekonomskim rastom.²² Njegova vizija demokracije je ona u kojoj država igra središnju ulogu kako bi ekonomija služila potrebama društva, a nikako obrnuto. Država je, po njemu, ona koja se može suprotstaviti interesima globalnih korporacija, te bdijeti nad ravnotežom ekonomskih i

²² Streeck nerijetko ističe da „ovdje govorimo o veoma staroj napetosti između kapitalizma i demokracije. U vrijeme Hladnog rata bilo je opće mjesto tvrditi da je demokracija nemoguća bez kapitalizma... upravo kako se tvrdilo da je kapitalizam nemoguć bez demokracije. U međuratnom razdoblju stvari su još uvijek drukčije videne: dok se buržoazija djelujući kao prirodna manjina pribojavala oduzimanja vlasništva od strane demokratski izabrane vlade, koja nije mogla biti ništa drugo do radnička vlast, radikalna ljevica je stalno bila 'po uzbunom' zbog antidemokratskog puča od strane koalicije kapitala, vojske i aristokracije; fašistički režimi dvadesetih i tridesetih godina ustanovljavali su fundamentalnu nekompatibilnost demokratske politike i kapitalističke ekonomije. Zrcaleći 'buržoasko' rješenje desničarske diktature, ljevica je težila vjerovati u neophodnost radničkih savjeta ili sovjeta ... narodnih demokracija, mijenjajući svoju terminologiju u skladu s teorijskom i političkom konjunkturu. Stoga nije nikako bila normalna stvar da kapitalistička ekonomija na poslijeratnom Zapadu bude u kombinaciji s demokratskim političkim sustavom – štoviše onim koji je izveo svoju legitimnost iz stalnih intervencija u funkcioniranje tržišne ekonomije, u težnji ka demokratski uspostavljenim ciljevima koji su favorizirali radničku većinu svojih građana“ (2014: 57-58).

socijalnih potreba jednog društva. Pritom potvrđuje da „konceptije društvene pravde svakog društva nastaju putem relativne političke i ideološke moći suprotstavljenih skupina i diskursa“ (Kursar, Jelušić, 2021: 54 cit. prema Piketty, 2020: 7). Zaključno Streeck dodaje: „Ako demokracija znači da se socijalna pravda ne smije svesti na tržišnu pravdu, onda bi glavni zadatak demokratske politike trebao biti poništavanje institucionalne devastacije prouzročene četiri desetljeća, od strane neoliberalnog poretka, koliko je to moguće, obrana i popravak onoga što je ostalo od institucija pomoću kojih bi socijalna pravda mogla modificirati ili čak zamijeniti tržišnu pravdu“ (Streeck, 2014: 173). To znači da demokratske institucije nisu samo forma, već imaju snagu provesti krucijalne političke promjene. Upravo iz ovih ideja proizlazi njegova kritika neoliberalnog kapitalizma i Europske Unije. Streeckova općenitost glede prijedloga za konkretno djelovanje može biti problem, ali ipak potiče na razmišljanje i konkretan angažman u borbi za bolju budućnost.

7. Zaključak

Iako Mounk identificira ozbiljne probleme, njegova ponuđena rješenja često djeluju razmjerno ograničeno i nedovoljno ambiciozno. Ovi prijedlozi mogli bi biti korisni kao prvi korak, ali je potrebno obuhvatnije razmatranje kako bi se iznjedrila učinkovita strategija za suprotstavljanje populizmu i jačanje liberalnih vrijednosti. Na primjer, kako uvjeriti ljude da podrže zaštitu prava u suočavanju s populističkim pokretima? Njegova rješenja zahtijevaju dakle dodatnu razradu kako bi se učinkovito suprotstavila populizmu i osigurala trajna podrška liberalnim principima. U konačnici, to je poziv na daljnje istraživanje, raspravu i akciju kako bi se osiguralo da liberalne vrijednosti i demokratski principi ostaju vitalni i relevantni u suvremenom svijetu.

Piketty ističe da je kapitalizam inherentno sklon povećanju nejednakosti, što može dovesti do političke korupcije, nepoštivanja pravila i općenitog osjećaja nepravde među građanima. Jedan od ključnih faktora koji doprinose opadanju podrške demokraciji je upravo ekonomska nejednakost. Kapitalizam potiče akumulaciju bogatstva u rukama manjeg broja ljudi, što može dovesti do percepcije da su demokratske institucije manje učinkovite ili čak korumpirane, što dovodi do gubitka povjerenja u demokratski sustav. Bez aktivnog angažmana građana i reformi ekonomskog sustava, rastuća nejednakost može dovesti do ozbiljnih socijalnih i ekonomskih posljedica. Pikettyjeva djela potiču na promišljanje o pravednosti i

održivosti kapitalističkog sustava te poziva na akciju kako bismo osigurali pravedniju i inkluzivniju budućnost za sve članove društva. Njegova analiza je, kako smo vidjeli, izrazito prožeta pitanjem ekonomske nejednakosti, ali istovremeno otvara i širu raspravu o političkim i socijalnim implikacijama ovog fenomena. U svjetlu rastuće nejednakosti, Piketty nas podsjeća da je bavljenje tim pitanjima ne samo nužno, već gotovo predstavlja imperativ. Stoga je recepcija njegovih djela ključna za sve one koji teže sustavnijem razumijevanju suvremenih društvenih i ekonomskih procesa.

Kako su financijski kapital, organizacije i vlasnici kapitala postali glavni pokretači neoliberalnog restrukturiranja društva, trebamo se zapitati što je s demokratskim vrijednostima. Kroz razornu kritiku neoliberalnih politika, to čini Streeck. On ističe da su neoliberalne politike dovele do rasta ekonomske nejednakosti, socijalne napetosti i obesmišljavanja demokratskih procesa. Stoga se moraju postaviti novi temelji za promišljanje suvremenosti i tragati za alternativom. Njegov je naglasak na povezanosti ekonomskih neravnoteža s državnim dugom i konsolidacijom, što otvara pitanja održivosti društvenih sustava i potrebe za jačanjem javnog sektora radi osiguranja jednakosti i pravde za sve građane. Kroz svoje radove i analize, Streeck potiče čitatelja na kritičko promišljanje i angažman u oblikovanju budućnosti, tako što je ponudio nekonvencionalne uvide i poticaje za novu raspravu o ekonomskim, političkim i društvenim promjenama. U konačnici je dao krucijalni podsjetnik glede urgentne potrebe za revizijom neoliberalnih politika i institucija. Ukratko, treba tražiti alternativni model ekonomskog razvoja kako bi se prevladala kriza suvremenog kapitalizma.

Ako sintetiziramo ključne nalaze iz radova Yasche Mounka, Thomasa Pikettyja i Wolfganga Streecka, možemo reći da svjedočimo o kompleksnosti i višedimenzionalnosti problema s kojima se suočava suvremena demokracija. Kroz povijesni pregled demokracije od njenih antičkih početaka do današnjih dana, rad je osvijetlio kako su se politički sustavi razvijali i kako su se suočavali s različitim prijetnjama, od filozofskih rasprava Platona do suvremenih kritika kapitalizma i populizma. Rad je pokazao da, iako svaki autor prilazi problemu erozije demokracije iz svoje perspektive—bilo kroz kritiku populizma, analizu ekonomske nejednakosti, ili kritiku neoliberalnih politika—njihove analize dijele zajednički nazivnik. Radi se, naime, o brizi za budućnost demokratskih vrijednosti/poredaka. U tom su smislu identificirani ključni zajednički elementi, poput potrebe za fundamentalnim reformama i sveobuhvatnim građanskim angažmanom, ali i razlike u pristupima, što je pridonijelo bogatstvu perspektiva unutar ovog istraživanja.

Sveobuhvatno sagledavanje suvremenih izazova demokracije, kako je prikazano u radu, ukazuje na hitnost djelovanja kako bi se osigurala dugoročna stabilnost i vitalnost demokratskih sustava. Na temelju istraživanja ovih autora, ovaj rad ne samo da nudi kritičku refleksiju o trenutnim ugrozama demokracije, već i poziva na promišljanje o mogućim rješenjima. Rad posebno ističe potrebu za daljnjim istraživanjem, raspravom i konkretnim akcijama u cilju očuvanja demokratskih vrijednosti i prilagodbe ekonomskih sustava kako bi se učinkovito odgovorilo na probleme suvremenog kapitalizma i populizma kao možda i ključnih suparnika demokracije.

Posebnu pažnju skrećem na riječi Yasche Mounka iz knjige "The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It" koje oslikavaju kako je demokracija kao poredak od svojih početaka balansirala, često se nalazeći u borbe blizu uspjeha, ali i propasti. Iako je kroz povijest često bila na kušnji, pokazala je neslučenu otpornost i uvijek se iznova potvrđivala kao realno najbolji poredak. Međutim, danas, demokracije se suočavaju s novim pogibeljima koje su izložene u ovom diplomskom radu i koje, čini se, nisu prolazna ugroza. U svjetlu tih izazova, ključno je da se nastavi borba za očuvanje i unapređenje demokratskog poretka, kako bismo osigurali da i dalje ostane vitalan i privlačan poredak za buduće generacije.

Kako nas podsjeća osnivački mit demokracije, čaša je oduvijek bila napola puna. No sada prijeti opasnost da se potpuno isprazni (Mounk, 2018: 60).

8. Literatura

1. Barbarić, D. (2016). *Na izvoru demokracije*. Filozofija politike: Nasljeđe i perspektive (9-43) <https://repozitorij.ifzg.hr/islandora/object/ifzg%3A808/datastream/FILE0/view> Pristupljeno 01. srpnja 2024.
2. Bošnjak, B. (1988). *Filozofija i demokracija*. Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 14. (1-2 (27-28)), 93-100. <https://hrcak.srce.hr/file/125756> Pristupljeno 18. srpnja 2024.
3. Cianetti, L., Dawson, J., & Hanley, S. (2018). *Rethinking “democratic backsliding” in Central and Eastern Europe – looking beyond Hungary and Poland*. *East European Politics*, 34, 243 - 256. <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/21599165.2018.1491401?needAccess=true> Pristupljeno 01. srpnja 2024.
4. Comelli, M. (2015). *Book review*. *Czech Sociological Review*, 51 (6), 1108-1113. <https://sciencespo.hal.science/hal-02144093v1> Pristupljeno 10. srpnja 2024.
5. Foa, R. S., i Mounk, Y. (2017). *The signs of deconsolidation*. *Journal of Democracy*, 28(1), 5-15. <https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-signs-of-deconsolidation/> Pristupljeno 10. srpnja 2024.
6. Hickel, J. (2014). *Book Review: Capital in the Twenty-First Century*. *Global Policy Journal* http://eprints.lse.ac.uk/58037/1/Hickel_Book-Review_Capital-in-the-twenty-first-century_Blogpost_2014.pdf Pristupljeno 11. srpnja 2024.
7. Inglehart, R.F. (2003). *How Solid is Mass Support for Democracy—And How Can We Measure It?* *PS: Political Science & Politics*, 36, 51 - 57. https://www.researchgate.net/publication/232019624_How_Solid_is_Mass_Support_for_Democracy-And_How_Can_We_Measure_It Pristupljeno 01. srpnja 2024
8. Kontošić, I. (2017). *Kritika suvremenih demokratskih sustava*. Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffri:1321> Pristupljeno 01. srpnja 2024.

9. Kukoč, M. (2018). *Između ideala i stvarnosti: demokracija od antike do globalizacije*. Filozofska istraživanja, 38(4), 741-762. <https://hrcak.srce.hr/file/320359> Pristupljeno 15. srpnja 2024.
10. Kursar, T. i Jelušić, A. (2022). *Pikettyjevo shvaćanje ideologije i implikacije „pasivne revolucije“*. Socijalna ekologija, 31 (1), 51-68. <https://hrcak.srce.hr/file/402175> Pristupljeno 11. srpnja 2024.
11. Kursar, T. i Matan, A. (2021). *A Triple Trauma of Contemporary Democracy*. 26th IPSA World Congress of Political Science, on-line, July 2021. https://www.researchgate.net/publication/353342305_A_Triple_Trauma_of_Contemporary_Democracy_1_26th_World_Congress_of_Political_Science_Virtual Pristupljeno 05. srpnja 2024.
12. Lakoff, S. (2015). Inequality as a danger to democracy: Reflections on Piketty's warning. *Political Science Quarterly*, 130(3), 425-447. Oxford University Press. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/polq.12363> Pristupljeno 12. srpnja 2024.
13. Levitsky, S. i Ziblatt, D. (2018). *How Democracies die*, London: Penguin Viking.
14. Lošonc A. (2015) *Buying time: The delayed crisis of democratic capitalism*. *Panoeconomicus*, 62(1):123-130. <https://panoeconomicus.org/index.php/jorunal/article/view/46> Pristupljeno 12. srpnja 2024.
15. Martin, B. (2011). *Herodotus, Politics and Athenian Democracy*. *Xavier Journal of Politics*, 2(1), 46-52. https://www.xavier.edu/xjop/documents/vol2_2011/MartinXJOP2011.pdf Pristupljeno 15. srpnja 2024.
16. Maldini, P., (2008.), *Demokracija i demokratizacija*, Dubrovnik: Sveučilište u Dubrovniku
17. Mounk, Y. (2018). *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It*. Harvard University Press.
18. Norris, P. (2017). *Is Western Democracy Backsliding? Diagnosing the Risks*. Faculty Research Working Paper Series, Harvard Kennedy School.

- <https://www.hks.harvard.edu/publications/western-democracy-backsliding-diagnosing-risks> Pristupljeno 15. srpnja 2024.
19. Piketty, T. (2020). *Capital and Ideology*, The Belknap Press of Harvard University Press
20. Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Harvard University Press.
21. Platon. (2002). *Država (5. izdanje)*. Preveli Dr. Albin Vilhar i Dr. Branko Pavlović. Beogradski Izdavačko-Grafički Zavod. (8. Knjiga): 237-266
22. Rawls, J. (1958). *Justice as Fairness*. *The Philosophical Review*, 67(2), 164–194
<https://www.jstor.org/stable/2182612> Pristupljeno 21. srpnja 2024.
23. Ronzoni, M. (2018). *How social democrats may become reluctant radicals: Thomas Piketty's Capital and Wolfgang Streeck's Buying Time*. *European Journal of Political Theory* 17 (1):118-127.
<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1474885115601602> Pristupljeno 12. srpnja 2024.
24. Skinner, Q. (1973). *The Empirical Theorists of Democracy and Their Critics: A Plague on Both Their Houses*. *Political Theory*, 1(3), 287-306
<https://www.jstor.org/stable/190588> Pristupljeno 01. srpnja 2024.
25. Streeck, W. (2014). *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*. Verso
26. Streeck, W. (2011). *The Crises of Democratic Capitalism*. *New Left Review*, II(71): 5-29
<https://newleftreview.org/issues/ii71/articles/wolfgang-streeck-the-crises-of-democratic-capitalism> Pristupljeno 12. srpnja 2024.
27. Streeck, W. (2017) *The Return of the Repressed*. *New Left Review*, (104)
<https://newleftreview.org/issues/ii104/articles/wolfgang-streeck-the-return-of-the-repressed> Pristupljeno 12. srpnja 2024.
28. Šalaj, B. (2014). *Budućnost suvremenih društava: iliberalne demokracije ili liberalne autokracije?*. *Političke perspektive*, 4 (2), 61-77 <https://hrcak.srce.hr/file/214734>
Pristupljeno 25. srpnja 2024.
29. Thakkar, J. (2018). *Reasonableness Without Reasons: Yascha Mounk's "The People Vs. Democracy"*. *Los Angeles Review Of Books*.

<https://lareviewofbooks.org/article/reasonableness-without-reasons-yascha-mounks-the-people-vs-democracy/> Pristupljeno 22. srpnja 2024.

30. Waldner, D., i Lust, E. (2018). *Unwelcome Change: Coming to Terms with Democratic Backsliding*. Annual Review of Political Science, 21, 93-113.
<https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev-polisci-050517-114628> Pristupljeno 21. srpnja 2024.
31. Williamson, V. (2023). Four things to know about democratic erosion.
<https://www.brookings.edu/articles/four-things-to-know-about-democratic-erosion/>
Pristupljeno 28. 8. 2024.
32. Wuttke, A., Gavras, K., i Schoen, H. (2020). *Have Europeans Grown Tired of Democracy? New Evidence from Eighteen Consolidated Democracies, 1981–2018*. British Journal of Political Science, 52, 416 - 428.
<https://www.cambridge.org/core/journals/british-journal-of-political-science/article/have-europeans-grown-tired-of-democracy-new-evidence-from-eighteen-consolidated-democracies> Pristupljeno 21. srpnja 2024.

9. Sažetak

Sažetak

Suvremena demokracija suočava se s nizom izazova koji potiču njezinu postepenu eroziju, pri čemu se taj proces odvija sporo i kroz legalne mehanizme, što ga čini teško prepoznatljivim u ranim fazama. Iako se demokracija i dalje smatra ključnim nositeljem političke legitimacije, posljednje desetljeće sve je češće povezivano s pojmovima krize i dekonsolidacije. Erozijska demokracija usporediva je s prirodnim procesima trošenja tla, pri čemu se temelji demokratskih institucija i društvenih vrijednosti postupno urušavaju. Fenomen je posebno zabrinjavajući jer je često neprimjetan, a njegovi se učinci akumuliraju kroz dulji vremenski period, što otežava pravovremeno reagiranje. Autori Yascha Mounk, Wolfgang Streeck i Thomas Piketty nude različite analize uzroka i mogućih rješenja ove erozije. Mounk identificira opasnost od populizma i slabljenja liberalnih vrijednosti, no njegova rješenja, iako značajna, zahtijevaju dodatnu razradu kako bi bila učinkovita u suzbijanju tih tendencija. S druge strane, Piketty naglašava da rastuća ekonomska nejednakost, inherentna kapitalističkom sustavu, vodi do urušavanja povjerenja u demokratske institucije, dok Streeck kroz kritiku neoliberalnih politika povezuje ekonomske neravnoteže s političkom destabilizacijom i slabljenjem socijalne kohezije. Ključni uzroci demokratske erozije, poput širenja populizma, političke apatije i urušavanja povjerenja u institucije, zahtijevaju sveobuhvatan pristup koji uključuje reforme, edukaciju i aktivno sudjelovanje građana. Unatoč različitim perspektivama, radovi ovih autora ističu zajedničku brigu za očuvanje demokratskih vrijednosti, naglašavajući hitnost djelovanja kako bi se spriječilo daljnje propadanje demokratskog poretka.

Ključne riječi: suvremena demokracija, erozija, propadanje, Yascha Mounk, Thomas Piketty, Wolfgang Streeck